

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЇ ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬО-ПРОЕКТНОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена питанню висвітлення вимог до професійних якостей сучасного вчителя технологій. Зокрема, увага акцентується на психолого-педагогічних вимогах до знань, умінь та навичок зазначеної категорії фахівців.

У процесі узагальнення та систематизації наукових даних розкрито вимоги до формування та розвитку таких якостей майбутнього педагога, як наочно-образна пам'ять, просторова і творча уява, наочно-образне мислення, художні здібності, художня культура, естетичний смак, а також особливого способу пізнання навколишнього світу, основою якого визначено художньо-проектне мислення.

Ключові слова: *учитель технологій, вимоги до професії, знання, уміння, навички, художньо-проектне мислення, естетичний смак.*

Постановка проблеми. Впровадження занять із художнього проектування в процес трудового навчання в сучасній школі ставить специфічні вимоги до структури і змісту фахової підготовки майбутнього вчителя технологій. Ці специфічні вимоги суголосні (з певною кореляцією) з вимогами до фахівців у галузі дизайну, хоча й мають певні особливості, пов'язані, по-перше, з педагогічною спеціальністю вчителя технологій як основною, а, по-друге, – з технікою та технологічними процесами на виробництві як підґрунтям для навчання школярів розв'язанню проектно-технологічних завдань.

Аналіз актуальних досліджень. З проблем підготовки вчителя технологій (у минулому – трудового навчання) до організації різноманітної трудової діяльності школярів захищено значну кількість докторських і кандидатських дисертацій. І хоча процес його підготовки досліджувався багатьма науковцями, серед яких Р. С. Гуревич, О. М. Коберник, М. С. Корець, В. М. Мадзігон, В. К. Сидоренко, В. В. Стешенко, Г. В. Терещук, Д. О. Тхоржевський та інші, у їхніх працях розглядаються переважно питання технічної творчості майбутнього вчителя, його техніко-конструкторської діяльності.

У контексті ж художньо-естетичної підготовки учителів трудового навчання окремі аспекти висвітлені в дисертаціях В. М. Бовсунівського, А. І. Бровченка, Н. П. Знамеровська, Л. В. Оршанського, В. М. Слабко, О. Д. Сидоренка. Разом із тим чітких психолого-педагогічних вимог до професії вчителя технологій у контексті його художньо-проектної підготовки на сьогодні немає.

Наголошуючи на певних суміжних якостях художньо-підготовленого вчителя технологій та дизайнера, повернемося до однієї з найбільш

популярних класифікацій професій (ярусної), запропонованої Є. Клімовим, основними ознаками якої є предмет, мета, знаряддя й умови праці. Предмет праці – те, на що спрямована діяльність людини, та чим визначається її професія. За Є. Клімовим, професії поділяються на технономічні («людина – техніка»), біономічні («людина – природа»), сигнономічні («людина – знакова система»), артономічні «людина – художній образ» та соціономічні («людина – людина») [2].

Професія вчителя технологій тим чи іншим чином торкається всіх вище зазначених типів професій, однак у контексті навчання художнього проектування варто зацентувати увагу на характеристиці вимог до структури і змісту його професійної діяльності, спрямованої на художні об'єкти або способи їх створення, тобто на професії типу «людина – художній образ».

Мета статті – виокремити психолого-педагогічні вимоги до професії вчителя технологій у контексті його художньо-проектної підготовки, охарактеризувати основні процеси та якості психіки творчо та художньо розвиненої особистості педагога, а також запропонувати педагогічні шляхи формування цих якостей.

Виклад основного матеріалу. Традиційно праця представників професій типу «людина – художній образ», а також сферу їх діяльності називають мистецтвом, яке поділяється на підтипи відповідно до історично встановлених видів художнього відображення дійсності, а саме: декоративно-ужиткове мистецтво, скульптуру, архітектуру, живопис, дизайн тощо. Звісно, що результатом процесу пізнання змісту і характеру праці, пов'язаної з дизайн-діяльністю, є професійні знання (у нашому випадку художньо-проектні), які містять: основні поняття й терміни, що відображають як повсякденну дійсність, наукові знання, так і знання основ художнього проектування; основні наукові закони, що розкривають зв'язки й відносини між різними об'єктами та явищами дійсності або професійної дизайн-діяльності; теорії, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, взаємозв'язки між ними та методи пояснення та представлення явищ у зазначеній професійно-предметній сфері та ін.

Дизайн-діяльність також передбачає практичну підготовленість, оволодіння професійними художньо-проектними вміннями. Професійні вміння – це освоєний людиною спосіб виконання професійних дій на основі отриманих знань відповідно до досягнутого рівня виробництва і науково-технічного прогресу [5].

На сьогодні не існує однозначного тлумачення сутності поняття «вміння». Такі психологи і педагоги, як М. Данилов, Г. Костюк, І. Лернер, В. Разумовський, М. Скаткін, Н. Тализіна, Б. Теплов розглядають «вміння» як процес діяльності, здатність до виконання дій, а інші, зокрема Є. Кабанова-Меллер, тлумачать «вміння» як готовність і здатність виконувати певні види діяльності, тому, на її думку, розвивальне навчання

має цілеспрямовано скеровуватися на формування прийомів навчальної роботи, тобто системи дій, спрямованих на розв'язання навчальних завдань [1]. В. Крутецький пропонує диференціювати, з одного боку, поняття «здібності», а з іншого – уміння і навички, наголошуючи на тому, що «як невірно було б розривати їх, так і неправильним було б їх ототожнювати. Розрізняти їх у дослідницьких цілях, «розвести» у процесі наукового аналізу не лише можна, а й потрібно» [3, 84].

Іншого погляду дотримувався С. Рубінштейн, вважаючи ці категорії взаємозв'язаними і взаємозалежними й акцентуючи увагу на своєрідній діалектиці між уміннями, навичками та здібностями. Він наголошував, що з одного боку, у процесі набуття знань, умінь і навичок розвиваються здібності, тобто їх формування й розвиток неможливі поза процесом оволодіння відповідними знаннями, уміннями й навичками. З іншого, процес набуття знань, умінь і навичок залежить разом з іншими умовами й від індивідуальних особливостей учня: здібності дозволяють швидше, легше та глибше оволодіти відповідними знаннями, уміннями й навичками [8].

Нами підтримується положення, запропоноване В. Крутецьким, який під уміннями і навичками розуміє конкретні акти діяльності, що здійснюються людиною на достатньо високому рівні. Натомість здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, які сприяють швидкому й легкому оволодінню відповідними вміннями та навичками [4].

Необхідно підкреслити, що під час аналізу вмінь, навичок і здібностей завжди потрібно аналізувати діяльність. Тому про наявність у студента здібностей, художньо-проектних знань, умінь і навичок ми судимо за особливостями виконання ним відповідної дизайн-діяльності. Однак цю діяльність можна розглядати під різним кутом зору; саме цей підхід і визначає відмінність між здібностями та художньо-проектними знаннями й уміннями.

Крім цього, для успішного оволодіння тією чи іншою професійною діяльністю потрібні професійно значущі якості особистості, до яких можна віднести: інтереси, схильності, здібності; властивості темпераменту, особливості характеру; особливості перебігу психічних процесів: відчуттів, уваги, мислення, пам'яті, уяви та ін.; моторно-рухові особливості; загальний фізичний розвиток, стан здоров'я тощо. Дослідники виділяють також загальні професійно значущі якості, потрібні для будь-якого фахівця: професіоналізм, компетентність, організованість, сумлінність, творче ставлення до праці, діловитість, заповзятливість, прагнення до розумного ризику та ін.

Водночас професія вчителя технологій (зокрема її художньо-проектна складова) ставить до студента низку специфічних психологічних вимог, які детермінуються предметом праці – художнім образом.

Художній образ – це результат розумової, пізнавально-духовної і естетико-практичної діяльності людини, а поняття «художність»

безпосередньо пов'язане зі специфікою творчої практики, яка забарвлює людське пізнання і мислення. Результатом цього пізнання та мислення є художнє знання, художнє уявлення про світ, що зумовлює в цілому художню свідомість людини. Під впливом мистецтва мислення збагачується почуттями, переживаннями, фантазією творців художньої практики, стаючи художнім на основі досвіду спілкування з мистецтвом.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що для професії типу «людина – художній образ» найбільшого значення мають наочно-образна пам'ять, просторова і творча уява, наочно-образне мислення, художні здібності, художня культура, естетичний смак. Розглянемо їх детальніше.

Під *пам'яттю* розуміють закріплення, зберігання та наступне відтворення людиною її попереднього досвіду. Саме завдяки пам'яті людина може накопичувати інформацію, здобувати необхідні для діяльності знання, вміння та навички [7, 133]. За змістом і характером психічної активності розрізняють рухову, емоційну, словесно-логічну й наочно-образну пам'ять.

Наочно-образна пам'ять виявляється в запам'ятовуванні образів, уявлень картини природи і життя, конкретних предметів і явищ, їх властивостей і зв'язків між ними. Сутність цього виду пам'яті полягає в тому, що сприйняте раніше відтворюватиметься пізніше у формі уявлень. Слід зазначити, що залежно від того, якими аналізаторами сприймаються об'єкти при їх запам'ятовуванні, пам'ять буває зоровою, слуховою, дотиковою, нюховою, смаковою. Цей поділ пов'язаний із переважанням того чи іншого типу відтворювальних уявлень, а «фізіологічним підґрунтям є тимчасові нервові зв'язки першосигнального характеру» [7, 136]. У художньо-проектній діяльності особливе місце посідає зорова наочно-образна пам'ять.

Легкість відтворення образів залежить від двох чинників: по-перше, на характер відтворення впливають змістові особливості образу, його емоційне забарвлення та загальний стан людини у момент сприйняття; по-друге, легкість відтворення залежить від стану людини у момент відтворення, а точність відтворення – визначається мірою використання мови при сприйнятті. Тобто мова постає як засіб усвідомлення людиною її чуттєвого досвіду.

Уява – це своєрідна форма відображення людиною дійсності, процес створення нею на основі попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона ніколи не сприймала [7, 127]. Термін «*просторова уява*» застосовується до тих випадків, коли чітко уявляються просторова форма і розташування об'єктів, але при цьому самі об'єкти можуть уявлятися вкрай невизначено. Просторова уява в основному залежить від зорово-рухового апарату, причому інколи на перший план виступає зоровий, а в інший час – руховий компонент [6, 241].

Роль уяви у творчому процесі, пов'язаному з художнім проектуванням, важко переоцінити. Тому в контексті навчання художнього

проектування варто говорити про творчу уяву, яка характеризується тим, що студент перетворює уявлення та самостійно створює нові образи, вибираючи для них необхідні матеріали. Тобто важливу роль у створенні образів відіграє практична дизайн-діяльність, бо, втілюючи образ у малюнку, моделі чи макеті, студент перевіряє їх реальність.

Процес уяви завжди перебуває в нерозривному зв'язку з двома іншими психічними процесами – пам'яттю і мисленням. Рівень розвитку уяви та її особливості мають для художньо-проектної творчості не менше значення, ніж рівень розвитку мислення. *Мислення* є вищим пізнавальним психічним процесом «опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях» [7, 114]. Сутність цього процесу полягає у виникненні нового знання на основі творчого віддзеркалення і перетворення людиною об'єктивної навколишньої дійсності. Найчастіше мислення поділяють на теоретичне і практичне, при цьому в теоретичному мисленні виділяють словесно-логічне (абстрактне), а в практичному – наочно-дієве та наочно-образне мислення.

Аксіоматичним є те, що мислення породжено потребами людської практики, тому в онтогенезі *наочно-дійове мислення* – генетично найбільш рання стадія його розвитку – в елементарній формі притаманне дітям раннього віку. Цей вид мислення властивий і дорослій людині, яка за змістом професії потребує різноманітного комбінування, конструювання, проектування. Тобто наочно-дійове мислення необхідне тоді, коли найефективніший розв'язок завдання можливий саме у процесі практичної діяльності (у нашому випадку – художньо-проектної) із застосуванням практично-предметних процедур.

Образне мислення – це вид розумового процесу, у якому використовуються образи, які ніби «витаються» безпосередньо з пам'яті або відтворюються уявою. *Наочно-образне мислення* виникає безпосередньо при сприйнятті навколишньої дійсності і без цього здійснюватися не може. Воно значно розширює пізнавальні можливості особистості, даючи їй змогу змістовніше й різноманітніше відображати реальність [7, 122]. Значні можливості цього різновиду мислення виявляються, зокрема, у художньому проектуванні (прикладом є стилі модерну або кубізму) та технічному конструюванні. Отже, наочно-образне мислення розвивається в діяльності, характер якої потребує оперування образами різного ступеня узагальненості (наприклад, при використанні біологічних структур у формоутворенні), схематичного зображення предметів (наприклад, при розташуванні меблів на схематичних планах приміщень) та їх символічного позначення (наприклад, при створенні логотипів).

Фахова підготовка майбутніх учителів технологій має певну специфіку, яка полягає в тому, що навчання художнього проектування в

цьому випадку хоча й не ставить за кінцеву мету виконання професійних функцій дизайнера, все ж вимагає формування у студентів *художньо-проектного мислення*.

Вважаємо, що зміст цієї дефініції певним чином зумовлюється значенням її складових: «художнє проектування» і «мислення». На перший погляд, це словосполучення досить незвичне, проте, спробуємо дати його попереднє тлумачення за аналогією з такими поняттями, як математичне мислення, художнє мислення тощо, кожне з яких, безумовно, передбачає оволодіння певними спеціальними знаннями, але не зводиться до них. Абсолютно очевидно, що коли йдеться про той чи інший тип мислення, то мається на увазі не кількість спеціальних знань, а особлива якість свідомості та відношення до дійсності.

Численними дослідженнями встановлено, що мислення об'єктивно існує як живий процес, тобто як щось мінливе, повністю незавершене, адже діалектично воно є віддзеркаленням умов життя, що постійно змінюються. У процесі розумової діяльності людина замислюється над сутністю тих фактів, які відкриває перед нею дійсність, і ця обставина, мабуть, є найбільш важливою: саме здатність замислитися зумовлює можливість оцінки власних відкриттів і дій. Стосовно тих чи інших знань і вмінь, то вони, як відомо, можуть впливати на розвиток мислення, але ніколи повністю не замінюють його. Саме тому важливим є формування в майбутніх учителів технологій як художньо-проектних знань і вмінь, так і особливих способів пізнання навколишнього світу, які б дозволяли їм разом з учнями розробляти гармонійне предметне середовище, що відповідає сучасним вимогам, тенденціям і стилям.

Художньо-проектне мислення зумовлює наявність у студента таких оціночних суджень і способів творчої діяльності, які визначають естетичне ставлення до світу речей і навколишньої дійсності в цілому. До найбільш важливих компонентів художньо-проектного мислення належать: конструктивність, доцільність, варіативність і гнучкість, почуття стилю та стильової гармонії.

Під *конструктивністю* розуміють таку якість мислення, яка дозволяє здійснювати перетворювальну діяльність на основі функціонального аналізу початкової предметної ситуації. Фактично, це загальна здатність до перетворювальної діяльності.

При отриманні відомостей про те, що певний об'єкт або система не відповідає поставленим вимогам (утилітарним, естетичним, екологічним, економічним тощо), виникає проблемна ситуація. Для її розв'язання має бути спроектована система дій, спрямованих на перетворення недосконалого предмета або створення нового, який відповідає вимогам. Конструктивність мислення дозволяє в цій ситуації створити ідеальний (тобто уявний) образ, який і спрямовуватиме практичні дії з його втілення. Конструктивність – це здатність до вироблення проектних ідей. Ця стадія в

художньо-проектній діяльності є найбільш важливою, оскільки дозволяє представити в модельно-знаковій формі «сценарій» майбутнього функціонування предмету й тим самим виявити й усунути його недосконалі властивості на стадії проектної розробки.

Доцільність як якість художньо-проектного мислення тісно пов'язана з конструктивністю. Якщо конструктивність можна визначити як здатність до постановки мети (тобто цілепокладання), то доцільність – це здатність будувати систему дій, яка чітко відповідає цій меті.

Доцільність проявляється на стадії розробки проектної ідеї: чим точніше уявна модель відповідатиме поставленим вимогам, тобто меті, тим вона є вдалішою. Наступна діяльність, спрямована на матеріалізацію ідеальних проектів, також повинна будуватися згідно з поставленою метою. У доцільності відображається розуміння зв'язку декоративних, художніх, колористичних, фактурних і конструктивних властивостей предмета зі сферою його функціонування. Наявність цієї якості мислення зумовлює можливість розробки об'єкту проектування з урахуванням утилітарних, естетичних та інших вимог до нього.

Варіативність і гнучкість мислення дозволяє створювати та розробляти декілька варіантів проектів, які відповідають поставленій меті (завданню). Творчо мислячий дизайнер прагне побудувати якомога більше варіантів, з яких можна вибрати один – найкращий, а можна розробляти й багато варіантів як різновиди творчого розв'язання проблеми. Варіативність мислення, безумовно, підвищується з набуттям і розширенням досвіду та знань, однак, окрім них, у навчальному процесі важливу роль відіграють відповідні методи, які додатково стимулюють розв'язання творчих завдань.

Почуття стилю і стильової гармонії дозволяє підходити до оцінки і творення навколишнього предметного середовища як єдиного цілого. Саме стиль, як сукупність характерних ознак, особливостей, властивих чому-небудь, характеризує стійку єдність. Зазвичай ця єдність розкривається через певні прийоми художнього оздоблення та способи формоутворення. Взагалі поняття «стиль» об'єднує в собі достатньо складний комплекс діалектичних відношень ідейного змісту та художньої форми, що характеризує як епоху, регіон, націю, соціальну групу, так і окрему творчу особистість.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Розглянуті вище якості художньо-проектного мислення складають його основний зміст. Абсолютно очевидно, що вони важливі як для типу професій «людина – художній образ», так і «людина – людина». У цьому полягає головна цінність творчої художньо-проектної діяльності, яка дозволяє системно формувати перераховані якості в майбутнього вчителя технологій.

Проте, найважливішим, на наш погляд, є те, що художньо-проектне мислення увиразнює ставлення людини до навколишньої дійсності. Справа в тому, що специфічною рисою художньо-проектної діяльності є

естетична забарвленість, яка передбачає не лише осмислення, а й переживання сприйманої навколишньої дійсності. У процесі цієї діяльності зовнішня реальність стає фактом внутрішнього життя, вона оцінюється з погляду цілей і цінностей людини, таким чином формуючи ставлення до неї. А це означає, що система оцінок, якими майбутні вчителі технологій та їх учні керуватимуться у процесі художньо-проектної діяльності, повинна відображати найбільш важливі людські цінності. Тому творча художньо-проектна діяльність має будуватися на певній світоглядній основі. Нині такою світоглядною основою діяльності стає особливе ставлення людини до навколишнього світу та розуміння свого місця в ньому.

Для ефективної художньо-проектної діяльності у студентів необхідно сформувані передусім художньо-проектне мислення як результат набутих знань, умінь і розвинутих творчих здібностей. Тому перспективами подальших наукових розвідок може стати моделювання цілеспрямованої і систематичної художньо-проектної підготовки студентів під керівництвом викладача, що повинна передбачати чітку постановку завдань, а також доцільний відбір змісту, методів, прийомів і засобів реалізації завдань зі створення об'єктів проектування та гармонійного середовища загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кабанова-Меллер Е. Н. Учебная деятельность и развивающее обучение / Е. Н. Кабанова-Меллер. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Е. А. Климов. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
3. Крутецкий В. А. Психология математических способностей школьников / В. А. Крутецкий. – М. : Просвещение, 1968. – 432 с.
4. Крутецкий В. А. Психология / В. А. Крутецкий. – К. : Вища школа, 1978. – 284 с.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
6. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2002. – 592 с. – (Учебник нового века).
7. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібник [для студентів ВНЗ] / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Питер, 2006. – 713 с.

РЕЗЮМЕ

Курач Н. С. Психолого-педагогические требования к профессии учителя технологий в контексте художественно-проектной подготовки.

Статья посвящена вопросу выявления требований к профессиональным качествам современного учителя технологий. В частности, внимание акцентируется на психолого-педагогических требованиях к знаниям, умениям и навыкам указанной категории специалистов.

В процессе обобщения и систематизации научных данных раскрыты требования к формированию и развитию таких качеств будущего педагога как наглядно-образная память, пространственное и творческое воображение, наглядно-образное мышление, художественные способности, художественная

культура, эстетический вкус, а также особого способа познания окружающей среды, основой которого определено художественно-проектное мышление.

Ключевые слова: *учитель технологии, требования к профессии, знания, умения, навыки, художественно-проектное мышление, эстетический вкус.*

SUMMARY

Kurach M. The psychological and pedagogical requirements for the profession of technology teacher in the context of art and design preparation.

The article deals with elucidation of professional qualities of a modern technology teacher. In particular, the attention is focused on the psychological and pedagogical requirements for knowledge, skills and practical knowledge of this category of professionals.

Based on the analysis of the content of such notions as «knowledge», «skills», «practical knowledge» and synthesis of their different interpretations there are distinguished approaches and conceptions to ensure the appropriate level of the technology teacher's preparation to work in conditions of a modern school and the school of future.

The paper identifies the main similarities and differences in the professional activity of the technology teacher in the implementation of art and design activity of pupils and the professional designer while he is projecting art products.

In the process of generalization and systematization of research data requirements for the formation and development of such qualities of a future teacher as visual-shaped memory, spatial and creative imagination, visual-shaped thinking, artistic abilities, art culture and aesthetic taste are defined.

It is proved that along with the importance of formation of art and design knowledge, skills and practical knowledge of technology of future teachers is necessary to cultivate the special way of knowledge of outworld, which would allow them with their pupils to elaborate objective environment, that complies with modern requirements, tendencies and styles. The basis of this knowledge of surrounding reality method is defined in art and design thinking.

This type of mental activity leads to the formation in students of such value judgments and ways of creative activity that define aesthetic relation to the world of things and reality in general. The most important components of art and design thinking include: constructability, expediency, variety, flexibility, sense of style and stylistic harmony.

Key words: *technology teacher, requirements for profession, knowledge, skills, practical knowledge, art and design thinking, aesthetic taste.*